

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Кузьміна Ірина Володимирівна

УДК: 930.1+001.32:929.522 «Штейнгелі»

**УКРАЇНСЬКА ГІЛКА РОДУ ШТЕЙНГЕЛІВ:
ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ.
ІСТОРИКО-ПРОСОПОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

07.00.06 – Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України Національної академії наук України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Томозов Валерій В'ячеславович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач сектору генеалогічних та геральдичних
досліджень.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Войцехівська Ірина Нінелівна,
Київський національний університет імені Т. Шевченка,
професор кафедри історії мистецтв.

кандидат історичних наук,
Чернецький Євген Анатолійович,
Білоцерківська міська
централізована бібліотечна система,
завідувач відділу інформаційно-краєзнавчої роботи.

Захист відбудеться 12 січня 2017 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.235.01 в Інституті історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту історії України НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано _____ грудня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

О.І. Гуржій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Широке полотно історії творить мозаїка історичних досліджень. Вони бувають різними за своїм спрямуванням, тематикою, але єднає їх одне – всі вони покликані більш повно й глибоко дослідити історичне буття країни з метою усвідомлення себе частиною спільної історії, поваги до власного минулого та недопущення помилок у майбутньому. Після розпаду СРСР з його марксистсько-ленінською ідеологією у вітчизняній науці актуалізувалися дослідження біографій визначних постатей, які цю історію рухали. На початку ХХІ ст. роль особистості в історії залишається актуальним напрямом розвитку історичної науки. Поряд із цим зростає роль регіональної історії. Її вивчення стає у нагоді історії сьогодення, яка твориться на наших очах. Під час здійснення процесу декомунізації, що нині супроводжується зміною історичних підходів і разом з тим перейменуванням населених пунктів, вулиць та площ, знадобляться історичні розвідки про несправедливо забутих місцевих діячів, пам'ять про яких слід зберегти для майбутніх поколінь громадян України. Саме їхні імена варті увічнення в топонімічних назвах. Тому в наш час виникає ще більша суспільна потреба у вивченні регіональної історії. Так, у с. Городок Рівненської області на честь Федора Штейнгеля, ім'я якого навіть не згадувалося за радянських часів, було названо центральну вулицю. Отже, саме з'ясування ролі та місця історичних діячів, їхнього впливу на історичну пам'ять та самосвідомість зумовило вивчення місця в нашій історії української гілки німецької родини Штейнгелів*.

Поряд із цим великого значення в наш час набуває розвиток такого напрямку історичної науки, як мікроісторія. З її допомогою вчені розглядають події та явища, що відбувалися у житті окремих людей у минулому з метою виявлення загальних тенденційних процесів у суспільстві загалом. Просопографія у поєднанні з мікроісторією допомогла нам скласти повну картину життя та діяльності родини Штейнгелів на українських теренах, що входили на той час до складу Російської імперії.

Життєвий шлях цієї родини був надзвичайно яскравим. Її представники відзначалися суспільним служінням, а також політичною діяльністю. Розуміючи значення підприємництва Штейнгелі зробили чималий внесок в економічний розвиток держави. На прикладі вивчення діяльності цієї родини можна простежити адаптаційні процеси, які супроводжували іноземців під час їх переселення на терени Російської імперії.

Отже, дисертаційне дослідження покликане всебічно дослідити внесок української гілки роду Штейнгелів у розвиток благодійництва, культури, науки та політичного життя українських земель у складний період їх історії.

* Згідно з фонетичною передачею, німецьке прізвище «Steinheil» українською мовою має звучати як «Штайнгайль», але в Російській імперії історично закріпилася передача прізвища – «Штейнгель». Таке написання перейшло в наукові розвідки українських вчених, під таким прізвищем родина нині відома широкому загалові, тому автор вирішив залишити саме усталене написання.

Комплексне вивчення життя та діяльності представників родини Штейнгелів в Україні надає можливість суттєво розширити наші знання з вітчизняної історії.

Об'єктом вивчення є українська гілка роду Штейнгелів.

Предметом висвітлення стала соціальна належність роду, його генеалогія, життєвий шлях та багатогранна діяльність представників української гілки родини Штейнгелів.

Хронологічні рамки обумовлюються специфікою теми і охоплюють період перебування представників роду на території України – 1877–1939 рр. Під час дослідження генеалогії родини Штейнгелів до роботи залучалися історичні відомості, які сягають Х–XVIII ст.

Метою наукового пошуку є створення просопографічного портрета української гілки роду Штейнгелів, встановлення ролі визначних постатей цієї родини в тогочасному суспільному житті.

Наукові завдання сформульовано відповідно до поставленої мети:

- вивчити наявну історіографію роду;
- опрацювати джерельну базу та залучити нові матеріали до наукового обігу;
- визначити місце Штейнгелів у суспільному житті;
- здійснити генеалогічну реконструкцію роду Штейнгелів;
- дослідити життя та підприємницьку діяльність Рудольфа й Максима Штейнгелів;
- визначити роль і місце Федора Штейнгеля в розвитку науки, громадському та суспільно-політичному житті першої половини ХХ ст.

Методологічні засади. Теоретико-методологічну основу дисертації становить сукупність принципів і методів пізнання, спрямованих на всебічне вивчення фактів, подій, явищ у житті родини Штейнгелів. Праця базується на універсальних засадах історизму, системності, всебічності, об'єктивності.

Наукова новизна роботи полягає в постановці та дослідженні актуальної теми, яка до цього часу цілісно не вивчалася.

У дисертації *вперше*:

- простудійовано історіографію та систематизовано архівні джерела щодо української гілки родини Штейнгелів;
- залучено до наукового обігу комплекс матеріалів, виявлених в архівах м. Києва, які розкривають маловивчені сторінки життя та діяльності представників роду;
- дисертація є першим в українській історіографії історико-просопографічним дослідженням української гілки родини Штейнгелів;
- повернуто із забуття постать громадсько-політичного діяча, підприємця Максима Штейнгеля;
- здійснено генеалогічний огляд родоводу Штейнгелів та української гілки зокрема;
- комплексно досліджено життя та діяльність Рудольфа Штейнгеля;
- на основі використання наявної джерельної бази, передусім рукописної спадщини родини, здійснено аналіз наукової, суспільно-політичної та меценат-

ської діяльності Федора Штейнгеля, що дало змогу більш повно відтворити його біографію;

- вивчено маловідомі аспекти діяльності Федора Штейнгеля на посаді надзвичайного посланника й уповноваженого міністра від Української Держави в Німеччині, а також участь у Комітеті Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст;

- комплексно розглянуто меценатську та благодійницьку діяльність, проаналізовано внесок Ф. Штейнгеля в розвиток тогочасної науки – ентомології, археології, музейної справи.

Практичне значення дисертації обумовлюють сформульовані у ньому висновки, теоретичні узагальнення та наукова новизна. Результати дослідження можуть бути використані для подальших біографічних та просопографічних досліджень окремих членів української гілки роду Штейнгелів. Матеріали дисертації стануть у нагоді для створення науково-довідкових біографічних видань, під час проведення екскурсій, а також для краєзнавчих студій у місцях, що пов'язані з життям та діяльністю роду Штейнгелів, зокрема в м. Києві, Рівному та с. Городок Рівненської області.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему виконано в межах науково-дослідної теми «Спеціальні історичні дисципліни в контексті розвитку європейської історичної науки» (державний реєстраційний номер 0115U002126) сектору генеалогічних та геральдичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії України НАН України.

Апробація. Основні положення й результати дисертації обговорювалися на засіданні сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, оприлюднювалися на наукових конференціях: П'яті Всеукраїнські драгоманівські читання молодих істориків: Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» (13 березня 2013 р., м. Київ); Другі українські генеалогічні читання (24–26 травня 2013 р., м. Київ); Чотирнадцяті джерелознавчі читання (присвячені 170-річчю створення Київської археографічної комісії, м. Київ; (17 грудня 2013 р., м. Київ); II Міждисциплінарні гуманітарні читання: Присвячується 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка (26 лютого 2014 р., м. Київ); XII міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: історія» (27 березня 2014 р., м. Київ); VII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету 2014, присвячені 180-річчю заснування Київського університету» (24 квітня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 22–23 травня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «III Міждисциплінарні гуманітарні читання» (6–7 червня 2014 р., м. Переяслав-Хмельницький).

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 7 статтях, опублікованих у фахових виданнях з історії, визначених переліком ДАК МОН України, 8 статей мають апробаційний характер.

Крім цього, узято участь у зйомках документального фільму рівненського обласного телебачення, присвяченого 145-річчю від дня народження Ф.Р. Штейнгеля «Сумна мелодія життя».

Обсяг і структура дисертації обумовлені метою, завданнями, логікою розкриття теми та її специфікою. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатку. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з яких основного тексту – 201 сторінка, список використаних джерел та літератури – 38 сторінок (400 бібліографічних позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет наукового пошуку, хронологічні межі, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне та теоретичне значення дисертації, відображено апробацію її результатів.

Перший розділ – **«Історіографія, джерела та методологія дослідження»** містить огляд історіографічної та джерельної бази, а також характеристику використаних у дисертації дослідницьких методів.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія теми»* велику увагу акцентовано на комплексі праць, які мають просопографічний характер. Показано дедалі зростаючу роль просопографії у вивченні історичних подій, процесів та явищ. Визначено, що одним із перших в Україні звернув увагу на ці дослідження Я. Дашкевич. І. Старовойтенко проаналізувала становлення науки та визначила місце і роль просопографії в історіографії. Просопографічні розвідки знайшли відображення у працях таких фахівців як В. Томозов, Т. Чубіна, І. Скакальська, М. Ніколаєв, О. Алфьоров, О. Гураль, В. Щербак, Т. Березовська, О. Попович та ін.

Історіографію з нашої теми можна умовно поділити на три періоди: 1) з XVIII ст. до 1917 р.; 2) 1917 – 1991 рр.; 3) з 1991 р. й до сьогодення.

Упродовж першого періоду діяльність Штейнгелів ще не стала предметом дослідження істориків, тож дотичні праці мають переважно довідковий характер. Серед них найважливіші – «Gothaische genealogisches Hofkalender» («Готський генеалогічний придворний календар») та «Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften» («Генеалогічний довідник балтійського рицарства»), де вміщено розписи родини Штейнгелів. Певні стислі відомості про окремих її представників зафіксовано в «Энциклопедическом словаре русского библиографического института гранат», історичному збірнику «HERALDICA» та «Русском биографическом словаре».

Другий період характеризується майже повною відсутністю цілісних історіографічних досліджень, адже з соціальними потрясіннями в Російській імперії різко змінилося ставлення до еліти. За I пол. XX ст. виявлено лише одну газетну статтю П. Липового, яка мала суто пропагандистський характер і не містила нових історичних даних. Натомість у 26-томній «Історії міст і сіл

Української РСР», зокрема у статті про с. Городок Рівненської області, авторами якої були Г. Бухало та М. Вискорко, Штейнгелі навіть не згадуються.

Відзначимо, що певне поживання у вивченні проблеми спостерігається лише у 1980-1990-х рр. Темою дослідження С. Шевчука (1983 р.) стали фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею. Нові дослідницькі ракурси у дослідженні постаті Ф. Штейнгеля відкривають краєзнавчі розвідки Г. Непомнящого (1988 р.), з яких і починається наукове студіювання постаті Ф. Штейнгеля, але поки що суто на регіональному рівні.

З 1991 р. розпочалося інтенсивне наукове студіювання життя та діяльності представників родини Штейнгелів в Україні та за її межами, яке триває до сьогодні. Ф. Штейнгель та його діяльність стали темою досліджень Р. Засса, Г. Непомнящого, Г. Бухало.

З 2000-х рр. дослідження теми виходить далеко за межі краєзнавчих студій. З'являються спеціальні збірники, присвячені певним аспектам життя барона Федора Штейнгеля, а також перші генеалогічні розвідки родини Штейнгелів (Т. Пономарьова).

С. Шевчук у збірнику «Жертовність для утвердження України» детально аналізує діяльність музею барона, подає деякі відомості про його багатогранну благодійницьку діяльність. М. Столярець на сторінках своєї книги, присвяченої с. Городок також згадує родину Штейнгелів та їхню сподвижницьку діяльність.

Певні розпорошені відомості про родину та її окремих представників містяться у працях М. Кальницького (про діяльність Максима та Рудольфа Штейнгелів), О. Друга та Д. Малакова (опис київських будинків родини), Г. Стрельського, С. Чмиря, П. Гай-Нижника (політична діяльність Ф. Штейнгеля), О. Доніка, Н. Загребельної, С. Сердюка (участь Ф. Штейнгеля в діяльності КПЗФ ВСМ), І. Куліш-Лукашевич (меценатська діяльність, доля нащадків родини Штейнгелів), О. Прищепи (про Городоцький музей).

Р. Михайлова у своїй розвідці «Родина баронів Штейнгелів та їхній фамільний некрополь у Києві» розкриває походження родини, перші кроки на російській службі, зупиняється на біографії декабриста Володимира Штейнгеля, а потім безпосередньо переходить до остзейської гілки родини, яка нас і цікавить, адже саме з неї виділиться невдовзі українська, що є безпосереднім об'єктом нашого дослідження.

Слід окремо відзначити науковий доробок Ніни Миронець, яка 2004 р. захистила кандидатську дисертацію «Книжково – рукописне зібрання барона Штейнгеля: формування, зміст, доля». І хоча, як помітно з назви, її праця була присвячена бібліотечному зібранню Ф. Штейнгеля, але так чи інакше вона змушена була торкнутися історії родини Штейнгелів. Велику увагу дослідниця зосередила на створенні Городоцького музею, його комплектуванні та діяльності. Науковому доробку дослідниці належить досить інформативний біографічний нарис присвячений різним аспектам життя та діяльності Федора Штейнгеля.

2010 р. в Рівному на честь 140-річчя Федора Рудольфовича Штейнгеля вийшов збірник статей, 16 з яких були присвячені різним аспектам його життя та діяльності: благодійницькій, меценатській, науковій, краєзнавчій, політичній.

І. Гуржій продовжила наукові пошуки Н. Миронець, спрямовані на розшук та наукове вивчення бібліотечного зібрання Ф. Штейнгеля. Дослідниця звернула увагу на колекцію книжок барона, які збереглися у фондах НБУ ім. В.І. Вернадського.

Ціла низка газетних статей, присвячених Ф. Штейнгелю та його рідним, опублікованих останніми роками (Б. Дем'янчук «Був у барона Городок», О. Дем'янчук «Меценат з великою душею», У. Корсунська «Барон, що творив блага», Л. Марчук «Вишнева гора барона фон Штейнгеля», Н. Гончаренко, В. Томозов «Баронів Штейнгелів країна знає вже третє століття», Р. Якель «Німецький барон з українською душею»), покликана актуалізувати наукові дослідження, висвітлити значення цієї постаті для української історії. І хоча розвідки мають переважно ознайомчий характер, вони популяризують постать Ф. Штейнгеля серед широкої маси українських громадян.

Отже, огляд літератури показав відсутність в українській історіографії праці, яка б повною мірою висвітлювала життя та діяльність української гілки родини Штейнгелів. Вивчення біографії найбільш відомого представника цієї родини в Україні – Федора Рудольфовича – довгий час залишалася під забороною радянської влади. Лише з 1980-х рр. починаються такі дослідження. Спочатку вони мали суто красназнавчий характер, але вже з 2000-х рр. інтерес до Ф. Штейнгеля посилюється, що сприяє всебічному вивченню постаті. І хоча робота Н. Миронець деякою мірою заповнила цю прогалину, ця праця стосується лише одного представника роду – Федора Рудольфовича, і не дає повної інформації про діяльність родини Штейнгелів в Україні.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» здійснено аналіз різноманітних за структурою, призначенням і походженням джерел.

Матеріали українських архівів представлено фондами Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ); наукового архіву Інституту археології НАН України; Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Центрального державного історичного архіву України в м. Київ (ЦДІАК України); Державного архіву м. Києва (Держархів м. Києва); держархівів Київської та Рівненської областей. Значна частина матеріалів залучається до наукового обігу вперше, інші вже використовувалися попередниками, але в контексті запропонованої роботи набули нового прочитання.

Виходячи зі специфіки просопографічного дослідження, яке передбачає максимальне залучення всіх типів джерел, для більш повного вивчення родини Штейнгелів з усіх можливих ракурсів, їх поділено за змістом на наступні групи:

1) Джерела щодо повсякденного життя родини

Представлені особовим фондом № 109 ІР НБУВ. Він нараховує 744 одиниці зберігання. Цінність для дослідження мають листи Марії Федорівни Штейнгель до Федора Рудольфовича Штейнгеля, листування братів Федора, Володимира, Сергія та Івана. Велике значення для створення просопографіч-

ного портрета Ф. Штейнгеля має його листування з дружиною – Вірою Миколаївною (№ 42–72).

2) Генеалогічні джерела

Архівних джерел з означеного питання обмаль. Серед них найціннішими є документи, які зберігаються в Держархіві Київської обл. Вони містять важливу інформацію щодо генеалогії Штейнгелів та їх соціального статусу, а саме: «Справу про дворянську гідність баронів Штейнгелів» та Родовідну книгу дворян Київської губернії, де в частині V вміщено інформацію про родину.

3) Джерела, що стосуються підприємницької діяльності родини Штейнгелів

Представлені Держархівом м. Києва. У фонді 163 «Київська міська управа» вміщено інформацію про діяльність «Метало-ткацької фабрики Міллер і К⁰, а також Юзефовсько-Миколаївського буряково-цукрового і рафінадного заводу. Інформацію доповнює Держархів Київської обл., де нас цікавить фонд 804 «Київський губернський статистичний комітет». Тут уміщено важливі дані про діяльність вищезазначених промислових підприємств. Цінним джерелом є листування М. Штейнгеля з Ф. Штейнгелем (ІР НБУВ, ф. 109, № 416–453). Листи інформують про господарські справи Максима Васильовича і разом зі статистичними даними фонду 804 оприлюднюються дисертанткою вперше.

У «Спогадах» С. Вітте, виданих 1960 р., з'являються окремі відомості, що допомагають у дослідженні діяльності Р. Штейнгеля як будівничого російських залізниць.

4) Джерела, які розкривають господарську діяльність представників родини Штейнгелів

Зберігаються переважно в Держархіві Рівненської обл. і в основному датовані II пол. XIX ст. У фонді 366 знаходимо інформацію, починаючи з купівлі маєтку Рудольфом Васильовичем у братів Безереді, закінчуючи описом маєтку, господарства та орендних договорів у с. Городок.

Доповнюють дані про ведення господарства в маєтку після смерті Рудольфа Васильовича записники Ф. Штейнгеля № 1 й 6, які зберігаються в ІР НБУВ.

Фонд № 163 Держархіву м. Києва містить відомості про Київські будинки родини по вулиці Бульварно-Кудрявській, 27 та Ярославів Вал, 3.

5) Джерела щодо наукової та музейної діяльності Федора Штейнгеля

Найважливішим серед них є лист-чернетка, датована 1896 р. Написана рукою Ф. Штейнгеля, вона надає інформацію про організацію Городоцького музею (ІР НБУВ, ф. 109, спр. 9). Записник № 1 містить план екскурсії, організованої особисто бароном із науковою метою, у записнику № 2 подано список 40 адресатів, до яких було надіслано звіти музею, № 3 – відомості про археологічні розкопки, № 4 – повністю присвячено дослідженням Ф. Штейнгеля в галузі метеорології.

Фонд XXXI «Біляшівський Микола Федотович», який зберігається в ІР НБУВ і містить 49 листів, також є цінним джерелом з нашого питання. Останні тією чи іншою мірою стосуються музею в Городку чи родини Штейнгелів. Важливими є листи Євгена Корниловича, який певний час був

наглядачем Городоцького музею. Він описував хід справи з упорядкування експонатів, інформував про заходи, які проводилися, розповідав про нові надходження. Доповнюють знання про археологічні починання барона листи Ф. Вовка, які зберігаються в Інституті археології НАН України.

Серед опублікованих джерел цієї групи найбільшу вагу мають три звіти Городоцького музею. Вони інформують про діяльність відділів музею, нові надходження, починаючи від заснування закладу 1896 р. і закінчуючи 1904 р. Доповненням до звітів може служити узагальнений Ф. Штейнгелем матеріал про здійснені музеєм археологічні розкопки, що був надрукований в «Археологической летописи Южной России» за 1904 р., а роком пізніше вийшов окремою книжкою. В останній Ф. Штейнгель описував розкопані кургани за період з 1897 по 1900 рр. Видання є цінним джерелом для вивчення діяльності Городоцького музею в галузі археології, а також усебічного вивчення особи барона як науковця.

Такі наукові журнали, як «Археологическая летопись Южной России», «Киевская старина», «Исторический вестник», з ініціативи М. Біляшівського інформували наукову громадськість про діяльність музею.

б) Джерела, присвячені меценатській та благодійницькій діяльності Федора Штейнгеля

Велике значення для розкриття благодійницької діяльності має справа 442 «Про представлення барона Штейнгеля до нагородження званням камер-юнкера», яка зберігається у ЦДІАК України. Проливають світло на це питання листування ІР НБУВ, зокрема, III фонд (спр. № 44155, 44168), 109 фонд (спр. 17, 23, 24, 25, 132–177, 188, 196, 197, 198–199, 219).

Відзначимо спр. 12, присвячену організації в с. Городок двокласного училища. Повніше уявлення з цього питання допомагають скласти спр. 610, 611, а також записники № 2, 3, 6–9.

В окремій справі об'єднано листи лікаря Ф. Ріхтера (спр. 226, 227–299), які в поєднанні зі звітами Городоцької лікарні за 1893–1897 рр., що зберігаються в Держархіві Рівненської обл., дають ґрунтовне уявлення про функціонування цього безкоштовного закладу, фундатором і утримувачем якого впродовж усіх років його існування був Ф. Штейнгель.

7) Джерела, які висвітлюють громадсько-політичну діяльність Федора Штейнгеля

Початковий період політичної діяльності Ф. Штейнгеля, а саме участь у діяльності партії кадетів та I Державній думі, відображено в листах, які зберігаються в ІР НБУВ (ф. 109, спр. 6, 20, 47, 48, 49, 51, 584–585, 669, записник № 7). Доповненням до них є матеріали ЦДІАК України (ф. 1335, спр. 565).

Громадську діяльність на чолі Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст відображено в деяких документах ЦДІАК України (ф. 295, спр. 580; ф. 721, спр. 10, 38, 88, 103, 152, 186, 202, 351). Серед опублікованих джерел чимало інформації з цього питання міститься у журналах «Вестник Комитета Всероссийского Союза городов Юго-Западного фронта», за період з 1916 по 1917 рр. Певні відомості надає також журнал «Известия Всероссийского союза городов помощи больным и раненым воинам».

Для висвітлення діяльності Ф. Штейнгеля на посаді надзвичайного посланника і уповноваженого міністра Української Держави в Німеччині велике значення мають документи, які зберігаються у ЦДАВО України. По-перше, це листування, офіційне і приватне, Ф. Штейнгеля з міністром закордонних справ Д. Дорошенком (ф. 3766 «Міністерство закордонних справ Української Держави», спр. 98, 99), а також окремі документи фондів 3696 «Міністерство закордонних справ УНР», 3077 «Посольство Української Держави в Німеччині», 3619 «Посольство Української Народної Республіки в Німеччині». Окремо згадаємо книги-спогади безпосередніх учасників подій, таких як Д. Дорошенко «Мої спомини про недавнє-минуле 1914–1920», М. Шкільника «Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 роках. Спомини і роздуми», О. Денікіна «Очерки русской смуты», І. Мазепи «Україна в огні й бурі революції», Є. Чикаленка «Щоденник (1918–1919 pp.)».

У підрозділі 1.3 «Теоретико-методологічні засади роботи» обґрунтовано методологію дисертаційного дослідження, яка ґрунтується на загальнонаукових універсальних засадах об'єктивності, історизму, системності, всебічності, плюралізму.

Методологія роботи ґрунтується на системному підході, який передбачає вивчення предмету дослідження як системи зі складною структурою внутрішніх елементів, взаємозв'язків між ними.

Теоретико-методологічна база дисертації базується на принципах історизму, репрезентативності, комплексності. В основі її лежать загальнонаукові методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, порівняння та узагальнення, історіографічного аналізу і синтезу, перспективного аналізу, критичного осмислення, структурний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний, статистичний. Серед них слід виділити три: просопографічний, генеалогічний та біографічний, які дисертантка застосовувала найчастіше.

У другому розділі – «Генеалогія та соціальний статус Штейнгелів» – висвітлено генеалогію роду Штейнгелів, дано визначення української гілки родини, проаналізовано життя та діяльність в Україні її родоначальників Максима Васильовича (Магнуса-Карла-Олександра) та Рудольфа Васильовича (Германа-Рудольфа-Олександра).

Підрозділ 2.1 «Родовід баронів Штейнгелів» присвячено дослідженню генеалогії родини взагалі й виділенню серед них української гілки зокрема. Доведено, що комплексний генеалогічний наратив з історії родини на теренах України на сьогодні відсутній.

Виявлено, що нині не існує одностайної думки про час виникнення роду. Наприклад, Р. Михайлова виводить Штейнгелів з X ст., П. Головін – з 1250 р. Однак офіційна інформація з «Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften» називає першим представником цієї родини придворного радника в Еслінгені Якоба Штейнгьовеля, предків якого вказано як суддів у вільному німецькому місті Еслінген за 1383, 1427 pp.

На території Російської імперії Штейнгелі оселилися, за даними Т. Пономарьової, за часів Петра I та Катерини I, за Р. Михайловою – у II пол. XVIII ст.

Нині відомі три гілки, котрі, кожна у свій час, оселилися тут. Перша була представлена Іоаном Готфрідом Штейнгелем (1750–1804 рр.), який приїхав із Баварії та оселився у Санкт-Петербурзі, а вже з 1772 р. проходив військову службу в м. Обва Пермського намісництва. Його сином був відомий декабрист Володимир Штейнгель.

Друга гілка представлена братами Фабіаном, Іоанном Штейнгелями та їхніми нащадками. Іоанн, як і його брат, перебував на військовій службі, брав участь у російсько-турецькій (1768–1774 рр.), російсько-шведській (1788–1790 рр.) війнах і кампанії 1798–1800 рр. Фабіан був учасником російсько-шведської війни (1788–1790, 1808–1809 рр.) та російсько-французької війни 1812 р.

Третя гілка родини Штейнгелів походила з м. Ревель (нинішній Таллінн). Їхнім предком був Іоанн Вільгельм фон Штейнгель – міністр саксонського курфюрста. Її нащадок Фрідріх-Вільгельм-Карл-Олександр (1801–1878 рр.) з 1819 р. служив у лейб-гвардії Волинському полку. Мав п'ятьох синів, двоє з яких – Магнус-Карл-Олександр (Максим Васильович) та Герман-Рудольф-Олександр (Рудольф Васильович) – стали родоначальниками української гілки роду, оселившись з сім'ями в Києві 1877 р.

Підрозділ 2.2. «Засновники української гілки роду» присвячено основним поняттям генеалогії – «роду» та «гілці роду», а також визначенню української гілки родини Штейнгелів.

У підпідрозділі 2.2.1 «Барон Максим Васильович (Магнус-Карл-Олександр) Штейнгель та його діяльність» уперше відтворено громадське життя, господарську та підприємницьку діяльність М. Штейнгеля.

З'ясовано, що він разом із родиною проживав у Києві за адресою: Ярославів Вал, 3 понад 40 років (1877–1917 рр.). Барон був активною людиною. Відомі чотири найважливіших галузі, в яких він зміг знайти своє місце: виноробство, цукроваріння, сільське господарство та металургія.

Констатовано, що 1874 р. неподалік від Туапсе він заснував маєток Туїшхо, що складався з виноградника, пасіки, фруктового саду, консервного заводу. М. Штейнгель вирощував вісім сортів винограду, а вино, яке з нього вироблялося, постачав до понад двох десятків міст як України (Луцьк – Конотоп) так власне і Росії (Ростов-на-Дону, Санкт-Петербург, Москва). Функціонувала така крамниця з продажу вина й у Києві, у власному помешканні Максима Васильовича на вул. Ярославів Вал.

Встановлено, що поряд з цим М. Штейнгель був також успішним підприємцем, співвласником декількох промислових закладів в Україні. Зокрема, з 1881 до червня 1884 рр. він разом із Р. Міллером володів «Металоткацькою фабрикою Рудольф Міллер і К⁰», а з квітня 1885 р. одноосібно «Російською фабрикою металевих полотен» у Києві. Встановлено, що 1896 р. фабрику було приєднано до новоствореного Товариства Південноросійського машинобудівного заводу, де барон обійняв посаду голови правління, 1899 р. – став директором-розпорядником Акціонерного товариства дротово-цвяхового механічного заводу.

Висвітлено основні віхи його діяльності на чолі Максимівського товариства (1893–1898 рр.), яке займалося вирощуванням сільськогосподарських культур, у тому числі буряків для потреб власного цукрового заводу. Це була переважно сімейна справа, вона занепала через низку причин. Після ймовірного продажу паїв товариства нами було встановлено його участь як співзасновника «Товариства Юзефовсько-Миколаївського цукрово-бурякового і рафінадного заводу».

Зазначено, що М. Штейнгель, як й інші представники родини, займався благодійництвом, зокрема відомі його пожертви на будівництво Київського політехнічного інституту, а також підтримку музичного мистецтва.

Розкрито місце барона у громадсько-політичному житті м. Києва. Він обіймав посаду гласного міської думи, був членом правління Київської контори Земельного банку, членом Київського біржового комітету й на додачу заснував власний банк «Дніпро».

30 червня 1917 р. М. Штейнгель разом із родиною змушений був виїхати на Кавказ. Подальшу долю його та його сім'ї, на жаль, встановити за даними українських архівів неможливо. Відомий лише один факт: 1937 р. сина М. Штейнгеля – Івана Максимовича розстріляли.

У підпідрозділі 2.2.2 «*Барон Рудольф Васильович (Герман-Рудольф-Олександр) Штейнгель – поміщик та підприємець*» розкрито діяльність барона на ниві підприємництва, сільського господарства та благодійництва.

Відзначено, що Р. Штейнгель був успішним інженером, його внесок у будівництво залізниць величезний. Він причетний до спорудження Московсько-Рязанської, Московсько-Курської, Орловсько-Вітебської, Грязе-Царицинської й Балтійської магістралей. Особливу увагу приділено наданню баронові концесії на будівництво приватної залізниці від Ростова-на-Дону до Владикавказа. Наголошено, що вона отримала найвищу оцінку від сучасників.

Проаналізовано благодійницьку діяльність Р. Штейнгеля та його дружини – М. Штейнгель.

Простежено долю київського будинку Р. Штейнгеля з 1877 по 1912 рр. Визначено місце родини Штейнгелів у культурному житті Києва.

Охарактеризовано господарську діяльність барона в маєтках Городок (Рівненська область) та Хуторок на Кавказі. Відзначено не лише організаторські риси Р. Штейнгеля як господарника, а і як вченого, спрямовані на вдосконалення ведення господарства, викладені ним у працях «Теория ветряных двигателей», «Исследование по центробежным машинам». З'ясовано роль і місце В. Штейнгеля як спадкоємця маєтку в розвитку сільського господарства та скотарства регіону.

У третьому розділі – «**Барон Федір (Теодор) Рудольфович Штейнгель – культурний, громадський та політичний діяч**» – детально розглянуто наукові здобутки, громадсько-політичну діяльність, меценатство та благодійництво найвизначнішого представника української гілки роду – Федора Штейнгеля.

У підрозділі 3.1 «*Становлення Федора Штейнгеля як особистості*» проаналізовано ранні роки його життя. З'ясовано чинники, що вплинули на розвиток майбутнього громадсько-політичного діяча, вченого, мецената, а саме

провідна роль матері у вихованні, незаперечний авторитет батька, ранній інтелектуальний розвиток. Досліджено освітній рівень, який складався з таких етапів: домашнє навчання, II Київська гімназія, природниче відділення фізико-математичного факультету Київського та Варшавського університетів (навчання не закінчив). Досліджено вплив другої дружини – Віри Миколаївни Штейнгель – на духовне самопочуття та наукові здобутки.

У підрозділі 3.2 «Наукові зацікавлення» окреслено спектр галузей науки, в які зробив свій внесок Ф. Штейнгель. Серед найголовніших з них варто назвати музейну справу, археологію, ентомологію, метеорологію.

Саме Ф. Штейнгель 25 листопада 1896 р. заснував перший на Волині світський музейний заклад, що став осередком, довкола якого гуртувалися тогочасні вчені, такі, як: М. Біляшівський, В. Мошков, Ф. Вовк, А. Матвєєв, Я. Яроцький, А. Яроцька, В. Нейкірх, І. Абрамов. Встановлено, що на базі цього музею і за безпосереднього керівництва Ф. Штейнгеля було проведено т.зв. «екскурсії», під час яких систематично досліджувалася історія, етнологія, флора та фауна Волинського краю. З'ясовано, що заходами Ф. Штейнгеля та групи науковців було досліджено 53 кургани.

Результати експедицій потрапляли у вигляді експонатів до Городоцького музею. Причому вони не лише тут зберігалися, але й мали практичне значення. Виявлено, що за період із 1898 по 1904 рр. музейні експонати, колекції та матеріали стали у нагоді багатьом особам: графиня Уварова зацікавилася фотографіями старовинних церков; Я. Яроцький використав зібрані документи для написання своїх історіографічних нарисів; І. Абрамову знадобилися фото-негативи музею для написання статті «Край Тараса Бульби»; член Геологічного комітету П. Тутковський при складанні південно-західної частини 16-ї сторінки загальної карти Європейської частини Росії користувався музейною бібліотекою; О. Дейч звертався по експонати, необхідні йому для постановки вистави «Дії проти царя Ірода»; Ф. Сушинський просив дозволу використати вертеп, який зберігався в музеї.

Виявлено, що як здібного ентомолога Ф. Штейнгеля визнала наукова спільнота Санкт-Петербурга за його дослідження процесу травлення комах роду *Tabanus*.

Окремо зазначимо доробок барона у вивчення побуту та культури української Волині: при збиранні матеріалу, зокрема народних пісень, говірок, у липні 1898 р. у с. Городок він уперше використав фонограф.

У підрозділі 3.3. «Меценатство та благодійництво» висвітлено відповідну діяльність Ф. Штейнгеля, яка виходила далеко за межі с. Городок.

Він побудував та власним коштом утримував упродовж 1892–1939 рр. двокласне училище у с. Городок; брав активну участь, у тому числі й фінансову, у будівництві двох рівненських гімназій; опікувався гімназією ім. Лисенка, яка знаходилася, ймовірно, у Києві.

Встановлено, що саме фінансова підтримка Рудольфа, а потім і Федора Штейнгелів дала путівку у життя відомому математику, авторові десяти наукових патентів Г. Гродському. Безвідсоткова позика Ф. Штейнгеля особисто з ним незнайомому Б. Грінченку дозволили останньому видати серію книжок.

Проаналізувавши благодійницьку діяльність Ф. Штейнгеля дисертантка виявила такі основні види допомоги, яку він надавав: будівництво та утримання впродовж 1893–1939 рр. лікарні св. Бориса у с. Городок, прокладання дороги до села, спорудження млина, чайної для селян та подорожників, бібліотеки для учнів і вчителів, неодноразова фінансова допомога односельцям, просто нужденним на навчання, лікування та ін. потреби.

Підрозділ 3.4 «Політична та громадська діяльність» присвячено аналізу політичної кар'єри та громадської діяльності Ф. Штейнгеля в роки Першої світової війни.

З'ясовано, що на початку свого політичного шляху барон входив до партії конституційних демократів (кадетів) і за відсутності І. Лучицького, короткий час очолював її місцеве відділення.

У 1906 р. Ф. Штейнгеля було обрано від м. Києва депутатом до I Державної думи, де він виступав за переділ землі на користь селян. Підтримав такі законодавчі акти з аграрного питання, як «проект 42-х», «проект 33-х» («Проект основного земельного закону»), а також: «Про громадянську рівність», «Про збори», «Про зміни статей 55–57 Утворення Державної думи», брав участь у дебатах стосовно «Білостоцького погрому».

Встановлено, що після розпуску I Державної думи, підписавши Виборзьке звернення, барон розділив долю інших депутатів і був не лише позбавлений права обрання до нової Думи, але й зазнав тюремного ув'язнення.

Пізніше Федір Рудольфович входив до першого складу Центральної Ради (7 березня – 7 квітня 1917 р.), у березні 1917 р. був головою виконавчого комітету Київської міської думи, у квітні входив до президії Українського національного конгресу.

Досліджено громадську активність Ф. Штейнгеля як особоуповноваженого КПЗФ ВСМ (1916 по 1918 рр.), де він замінив на цьому посту князя С. Урусова. Доведено, що за вказаний період він устиг українізувати діяльність комітету, залучивши до справи небайдужих українських діячів.

В уряді П. Скоропадського барон отримав відповідальну посаду надзвичайного посланника та уповноваженого міністра від Української Держави в Німеччині.

У **висновках** підбито підсумки дослідження, узагальнено основні його положення.

Комплексно простудіювавши українську гілку роду Штейнгелів та вивчивши відповідні документи, доходимо висновків:

1) Історіографію дослідження роду ми розподілили на три періоди: 1) з XVIII ст. до 1917 р.; 2) 1917 – 1991 рр.; 3) з 1991 р. й до сьогодення.

Особливістю першого періоду є те, що у цей час діяльність Штейнгелів ще не стала предметом дослідження істориків. Праці, в яких згадуються імена представників родини, мають переважно генеалогічний або довідковий характер. **Другий період** характеризує майже повна відсутність цілісних історіографічних досліджень. Така тенденція пояснюється соціальними потрясіннями, що сколихнули у цей час Російську імперію, наслідком яких стала різка зміна ставлення до еліти. **Третій та останній період дослідження**, що триває до

нашого часу, найбільш тривалий і найпродуктивніший у вивченні української гілки родини Штейнгелів. Це явище можна пояснити розпадом СРСР, пожвавленням інтересу до вивчення постатей української історії, імена яких раніше підпадали під заборону. Виявлено, що цей процес починався на регіональному рівні. Доведено, що з 2000-х рр. дослідження виходять далеко за межі краєзнавчих студій. З'являються перші спеціальні збірники, присвячені різним аспектам життя та діяльності Ф. Штейнгеля, а також перші генеалогічні розвідки.

2) Із врахуванням різнобічності просопографічного дослідження, було використано різні види джерел, які вдалося виявити. Вони зберігаються у восьми українських архівах і в тогочасних періодичних виданнях, які в сукупності допомагають скласти уявлення про діяльність представників цієї родини в Україні. Значну частину з них уже ретельно проаналізували попередники. Але все ж залишається комплекс досі не вивчених джерел.

У дисертаційному дослідженні вперше залучаються до наукового обігу джерела, що стосуються життя та підприємницької діяльності Магнуса-Карла-Олександра (Максима Васильовича) Штейнгеля. Перша група таких джерел зберігається в ІР НБУВ і представляє собою листування М. та Ф. Штейнгелів. Друга група зберігається в держархівах м. Києва та Київської обл. Документи містять унікальну інформацію про підприємницьку діяльність М. Штейнгеля, а також про його київський будинок на вул. Ярославів Вал, 3. Багато з цих матеріалів залучено нами до наукового обігу вперше. Зокрема це статистичні дані щодо металоткацької фабрики «Рудольф Міллер і К⁰», Російської фабрики металевих полотен, Юзефовсько-Миколаївського цукрово-бурякового рафінадного заводу. Простежено долю будинку М. Штейнгеля після 1917 р. Ці архівні матеріали в поєднанні з листами дозволили вперше повно висвітлити життя та діяльність Максима Васильовича Штейнгеля.

Уперше до наукового обігу залучено листи Г. Гродського та листи-чернетки М. Грінченко – дружини Б. Грінченка, які дають можливість розширити наші знання про меценатську діяльність Ф. Штейнгеля.

Узагальнено всі доступні нам відомості про лікарню св. Бориса та введено до наукового обігу листи лікаря Ф. Ріхтера до Ф. Штейнгеля. Удалося отримати більш повні дані про діяльність цього унікального закладу, фундатором та щедрим меценатом якого впродовж усіх років життя в Городку був барон Ф. Штейнгель.

Поодинокі листи фонду III «Листування» ІР НБУВ, уперше використані нами, додають важливі штрихи до різних галузей діяльності Федора Рудольфовича, розширюючи та уточнюючи вже відомі факти. Наприклад, листи В. та Ф. Штейнгелів до І. Луцицького доповнюють відомості про політичну діяльність Ф. Штейнгеля на чолі київського відділення партії кадетів. Лист Ф. Сушицького додає інформації про діяльність Городоцького музею.

3) Сьогодні одностайної думки про походження та першопредків родини Штейнгелів не існує. Вартою уваги нам здається інформація, яку подає довідник родоводів прибалтійських німців «Genealogisches Handbuch der Baltischen Ritterschaften» називає першим представником цієї родини придворного радника

в Еслінгені Якоба Штейнгювеля, предків якого вказано як суддів у вільному німецькому місті Еслінген за 1383, 1427 рр.

4) Існувала українська гілка роду Штейнгелів, заснована братами Магнусом-Карлом-Олександром (Максимом Васильовичем) та Германом-Рудольфом-Олександром (Рудольфом Васильовичем). Оскільки ця гілка нараховує п'ять поколінь роду, за генеалогічними правилами її можна віднести до окремої лінії.

5) Магнус-Карл-Олександр (Максим Васильович) Штейнгель, якого ніколи не досліджували українські та російські історики, виявився надзвичайно багатогранною особистістю.

З'ясовано, що він, разом із братом Германом-Рудольфом-Олександром (Рудольфом Васильовичем), оселився в Києві 1877 р. М. Штейнгель зробив свій внесок у культурний та економічний розвиток України як частини Російської імперії. Він займався виноторгівлею, цукровою справою, представленою спочатку Максимівським товариством. Пізніше, уже 1899 р., барон став співвласником «Товариства Юзефовсько-Миколаївського цукрово-бурякового і рафінадного заводу», розташованого в Київській губернії. Згодом він став одним із засновників метало-ткацької фабрики, а пізніше Акціонерного товариства Південноросійського машинобудівного заводу, у радянські часи відомого як «Ленінська кузня».

6) Герман-Рудольф-Олександр (Рудольф Васильович) Штейнгель став одним із концесіонерів у добу створення первинної залізничної мережі в Росії. За порівняно короткий час йому вдалося побудувати Московсько-Рязанську, Московсько-Курську, Балтійську, Ростово-Владикавказьку залізницю. Усе своє життя він опікувався працівниками залізниці, які зазнали травм на виробництві, підтримуючи матеріально їх та їхні родини.

7) Родинні справи, а також благодійницьку діяльність засновників української гілки продовжив третій син Рудольфа Васильовича – Федір (Теодор) Штейнгель, який є найбільш відомим представником цієї родини в Україні.

Виявлено внесок Ф. Штейнгеля в такі сфери життя, як наука, меценатство та благодійництво, політична, громадська діяльність.

8) Ф. Штейнгель був обдарованим вченим. Не маючи повної вищої освіти, барон зробив вагомий внесок у розвиток ентомології. Але його зацікавлення не обмежувалися лише однією галуззю знань. У тогочасних наукових колах він користувався повагою як археолог та дослідник української культури. Разом із М. Біляшівським створив у с. Городок перший на Волині світський музей, який дуже швидко став осередком науки та культури в регіоні. Розроблена М. Біляшівським програма музею була першою в історії українського музейництва спробою наукового підходу до організації й діяльності подібних установ. Учені на чолі із Ф. Штейнгелем проводили археологічні розкопки, експедиції з метою вивчення історії та культури Волинського краю. З'ясовано, що саме Ф. Штейнгель вперше застосував фонограф для фіксації українських народних пісень.

9) Розкрито меценатську та благодійницьку діяльність Ф. Штейнгеля. Доведено, що барон зробив вагомий внесок у розвиток освіти, науки та

культури Волинського краю. На його кошти у с. Городок було побудовано та функціонувало двокласне училище, де діти з селянських родин могли здобути безкоштовну освіту. Встановлено його активну фінансову та громадську участь у заснуванні двох рівненських гімназій, а також опікування гімназією ім. М. Лисенка.

Уперше висвітлено роль родини Штейнгелів (спочатку Рудольфа Васильовича, а після його смерті – Федора Рудольфовича) у фінансовому забезпеченні навчання та наукової діяльності Г. Гродського – математика, професора Михайлівської артилерійської академії, автора десяти наукових патентів. Зокрема Ф. Штейнгель допоміг йому здобути вищу освіту, а також видати першу наукову працю «Новий спосіб геометричного представлення функцій».

Визначено фінансову допомогу Ф. Штейнгеля на видання книжок Б. Грінченка.

Проаналізовано благодійницьку діяльність Ф. Штейнгеля, яка в першу чергу стосувалася поліпшення життя односельців у с. Городок. Окремо слід згадати про його участь у будівництві та діяльності у с. Городок лікарні св. Бориса, яка стала своєрідним форпостом у медичній галузі не лише Волині, а й далеко за її межами. Незаможні люди отримували тут якісну та безкоштовну медичну допомогу понад 45 років.

Благодійницька діяльність Ф. Штейнгеля виходила також далеко за волинського регіону. Виявлено, що барон жертвував на акушерську та дитячу лікарні при Університеті св. Володимира, Житомирський пологовий притулок, будівництво реального училища св. Катерини при лютеранській громаді в Києві, реставрацію Аскольдової могили та ін.

10) Проаналізовано роль Ф. Штейнгеля в політичних подіях 1906–1918 рр. в Україні. Констатовано, що його громадсько-політична кар'єра розпочалася з участі в І Державній думі від партії кадетів, а закінчилася посадою надзвичайного посланника і уповноваженого міністра від Української Держави в Німеччині. Виступаючи за існування України у складі федеративної оновленої Росії, він спромігся переглянути свої погляди заради майбутнього Батьківщини та підтримав курс на самостійність молодої держави.

Федір Рудольфович не міг стояти осторонь потреб мирного населення під час Першої світової війни, тому прийняв пропозицію й очолив Комітет Південного-Західного фронту Всеросійського союзу міст, невдовзі українізувавши його діяльність. Велику увагу приділяв поновленню мирного життя на Галичині та Буковині. За цей час комітет було перетворено на велику, злагоджену й надзвичайно продуктивну організацію, яка ефективно надавала гуманітарну, медичну, соціальну допомогу військовим і мирному населенню.

На прикладі української гілки родини Штейнгелів удалося простежити, як упродовж десятиріч під впливом історичних обставин змінювалася національна самоідентифікація родини. Її члени пройшли шлях від німецьких лютеран, які волею долі після приєднання Естляндії до Російської імперії опинилися у складі останньої. Для того, щоб вижити та зберегти своє соціальне становище, були змушені пристосовуватися до нових умов життя, прийняти російське

підданство. Після одруження Рудольф Васильович перейшов у православ'я – віру своєї дружини, в якій виховувалися вже їхні діти. Штейнгелі обирали кар'єру військових і віддано служили новій Батьківщині, а пізніше ми вже бачимо їх успішними промисловцями й, нарешті, політичними діячами. Під впливом історичних обставин представники родини тричі змінювали свою самосвідомість. Так, Ф. Штейнгель уже вважав себе відданим патріотом Української Держави, задля блага якої поступився навіть своїми попередніми політичними переконаннями.

Таким чином, українська гілка німецької родини Штейнгелів зробила свій великий внесок у розвиток сільського господарства, вітчизняної промисловості. Їхня подвижницька робота на ниві благодійництва та меценатства дала дорогу в життя сотням людей. Поряд із цим Ф. Штейнгель, зокрема, зробив внесок в інтелектуальний потенціал українського народу. Свідченням цього є його наукова та меценатська діяльність.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Кузьміна І.В. Благодійництво як спосіб життя барона Федора Штейнгеля / Ірина Кузьміна // Сторінки історії: збірник наукових праць. – К.: ІВЦ «Видавництво “Політехніка”», 2012. – № 34. – С. 200–213.

2. Кузьміна І.В. Життя та діяльність Ф.Р. Штейнгеля (за матеріалами особистого фонду) / Ірина Кузьміна // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Збірник наукових праць. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2012. – Ч. 20. – С. 6–23.

3. Кузьміна І.В. Політична діяльність Федора Штейнгеля (1906–1918 рр.) / Ірина Кузьміна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 243–262.

4. Кузьміна І.В. Діяльність Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст під час головування Федора Штейнгеля (1915–1917 рр.) / Ірина Кузьміна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Вип. 22. – С. 329–348.

5. Кузьміна І.В. Особовий фонд Федора Штейнгеля в Державному архіві Рівненської області як історичне джерело / Ірина Кузьміна // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірник наукових праць до 80-річчя доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки Марії Федорівни Дмитрієнко. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2015. – Ч. 26–27. – С. 57–72.

6. Кузьміна І.В. Городоцький музей як осередок розвитку науки та культури на Волині / Ірина Кузьміна // Український історичний збірник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – Вип. 18. – С. 128–147.

7. Кузьміна І.В. Українська гілка роду Штейнгелів / Ірина Кузьміна // Архіви України: Науково-практичний журнал. – К., 2015. – № 5–6 (299), вересень – грудень. – С. 228–249.

Матеріали, які додатково відображають результати дослідження:

1. Кузьміна І.В. Штейнгель Федір Рудольфович / Кузьміна І.В. // Енциклопедія історії України. – Т. 10. – К.: Наукова думка, 2013. – С. 659.

2. Кузьміна І.В. Федір Рудольфович Штейнгель: архівні джерела для реконструкції біографії / Ірина Кузьміна // Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків. – К.: Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 1(5). – С. 513–522.

3. Кузьміна І.В. Максим Штейнгель: український підприємець німецького походження / Ірина Кузьміна // II Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. 26 лютого 2014 р., м. Київ. – К., 2014. – С. 52–54.

4. Кузьміна І.В. Приватне листування Федора Штейнгеля як історичне джерело / Ірина Кузьміна // Шевченківська весна – 2014: історія: матеріали XII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Логос, 2014. – С. 504–507.

5. Кузьміна І.В. Маєток «Хуторок» як зразкове господарство нового типу / Ірина Кузьміна // Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету: матеріали VII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. – К.: Логос. У 2 т. – Т.1. – 2014. – С. 52–57.

6. Кузьміна І.В. Федір Штейнгель як краєзнавець та натураліст / Ірина Кузьміна // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22–23 травня 2014 р.) – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – С. 171–175.

7. Кузьміна І.В. Життя під девізом: «Мати, щоб допомагати – набувати, щоб роздавати» (на прикладі взаємовідносин Ф. Штейнгеля та Г. Гродського) / Ірина Кузьміна // III Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. 6–7 червня 2014 року, м. Київ. – К., 2014. – С. 36–38.

8. Кузьміна І.В. Барони Штейнгелі: доля німецької родини на українських теренах / Ірина Кузьміна // Генеалогія: Збірка наукових праць. – К.: Видавничий дім «Антиквар», 2016. – Вип. II: Генеалогія соціальних, локальних та етнічних груп України: джерела, методи дослідження, зв'язок із соціальною історією. – С. 235–247.

АНОТАЦІЯ

Кузьміна І.В. Українська гілка роду Штейнгелів: визначні постаті. Історико-просопографічне дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні

дисципліни. – Інститут історії України Національної академії наук України. Київ, 2016.

У дисертації на основі широкого масиву джерельних матеріалів українських архівів та історіографічного доробку висвітлено життя й діяльність визначних постатей української гілки родини Штейнгелів. На підставі опрацювання корпусу джерел вперше відтворено життя й діяльність Максима Васильовича Штейнгеля. Основну увагу зосереджено на постаті найвидатнішого представника роду – Федора Рудольфовича Штейнгеля. З'ясовано його роль в розвитку музейної справи, археології, ентомології, метеорології. Висвітлено меценатську та благодійницьку діяльність, що виходила далеко за межі Волині. На основі доступних нині джерел відтворено громадсько-політичну діяльність Ф. Штейнгеля з 1906 по 1918 рр., показано його роль у діяльності партії кадетів, І Державній думі та на посаді надзвичайного посланника й уповноваженого міністра від Української Держави в Німеччині. Уперше розкрито роль барона в діяльності Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст.

Ключові слова: Штейнгелі, Максим Васильович, Рудольф Васильович, Федір Рудольфович, генеалогія, просопографія, українська гілка, с. Городок, благодійництво.

АННОТАЦІЯ

Кузьмина И.В. Украинская ветвь рода Штейнгелей: выдающиеся фигуры. Историко-просопографическое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Институт истории Украины Национальной академии наук Украины, Киев, 2016.

В диссертации на основе широкого массива материалов украинских архивов и историографического наследия освещается жизнь и деятельность выдающихся фигур украинской ветви рода Штейнгелей. Воссоздана генеалогия семьи. Установлено, что своими корнями она уходит в X–XII вв., прослежены судьбы некоторых потомков. Сделан вывод, что на территории современной Украины во II пол. XIX в. сформировалась украинская ветвь рода, основателями которой были братья Максим Васильевич (Магнус-Карл-Александр) и Рудольф Васильевич (Герман-Рудольф-Александр) Штейнгели. Впервые воссоздается жизнь и деятельность Максима Васильевича. Также отображается предпринимательская, хозяйственная жизнь Р. Штейнгеля – строителя железных дорог и одного из основателей ветви. Основное внимание сосредоточено на жизни и деятельности наиболее выдающегося представителя рода – Федора Рудольфовича Штейнгеля. Раскрываются особенности становления его как личности, показаны место и роль родителей в его жизни. Отмечается, что хоть Ф. Штейнгель и не имел специального высшего образования, это не препятствовало его багатогранной научной деятельности. Выясняется его роль в развитии музейного дела, археологии, энтомологии, метеорологии. Доказывается, что именно барон Ф. Штейнгель впервые для фиксации народных песен

использовал фонограф. Освещается его меценатская и благотворительная деятельность, выходящая далеко за пределы края. На основании впервые введенной в научный оборот переписки, показан личный вклад барона в становление Г. Гродского как ученого-математика, роль в издании книг Б. Гринченко. Основываясь на доступных на данный момент источниках воссоздается общественно-политическая деятельность Ф. Штейнгеля с 1906 по 1918 гг., показывается его роль в партии кадетов, I Государственной думе и на должности чрезвычайного посланника и уполномоченного министра от Украинской Державы в Германии. Также впервые раскрывается роль Ф. Штейнгеля в деятельности Комитета Юго-Западного фронта Всероссийского союза городов.

Ключевые слова: Штейнгели, Максим Васильевич, Рудольф Васильевич, Федор Рудольфович, генеалогия, просопография, украинская ветвь, с. Городок, благотворительность.

ANNOTATION

Kuzmina I. V. Ukrainian branch of Steinheil family: prominent figures. Historical and prosopography investigation. – Manuscript.

The thesis for receiving candidate of history degree. Speciality 07.00.06 – historiography, source study and special historical disciplines. – Institute of History of Ukraine of National Academy of Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

Based on wide range of sources gathered in Ukrainian archives as well as analysis of historiographical works, the thesis shed the light on life and activity of prominent figures of Ukrainian branch of Steinheil family. After careful analysis of great bulk of sources, the author restores the life and activity of Maksym Vasylovych Steinheil. The major attention paid to the most famous figure of the family – Fedor Rudolfovyh Steinheil. His role in development of museums, archeology, entomology, meteorology as well as his charity activity that spread beyond the Volyn borders was explored. Based on available sources, the author restored the public and political life of F. Steinheil since 1906 till 1918. It was shown his role in the activity of Cadet party as well as his work at the position of ambassador extraordinary at first State Duma and plenipotentiary of minister of Ukrainian State in Germany. The author discovered baron's role in the activity of South-Western Front Committee of All-Russian union of towns.

Key words: Steinheils, Maksym Vasylovych, Rudolf Vasylovych, Fedor Rudolfovyh, genealogy, prosopography, Ukrainian branch, village Horodok, charity.